

В.І. Кафарський*

ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА І НАЦІОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Мало хто заперечить, що ефективність державотворчих процесів залежить від рівня консолідації суспільства. Відсутність належного рівня єдності українського суспільства є однією із причин того, що перехід до демократії має затяжний характер. “Становлення успішної демократичної держави мало б сприяти процесу формування національної самосвідомості українців, їхньої національної самоідентифікації стосовно до інших націй. Однак, на сьогоднішній день навіть порівняно із своїми сусідніми державами, типу Польща чи Угорщина, Україна все ще не має багатьох звичайних резервів підтримки національної держави”¹. З останнього твердження стає зрозуміло, наскільки демократизація українського суспільства впливає на формування української нації. Президентські вибори 2005 року ще раз показали, наскільки ці два процеси взаємопов’язані.

Із завершенням президентських виборів українське суспільство вступило в нову фазу свого розвитку, яка характеризується багатьма суперечливими а, часом і взаємовиключними, суспільно—політичними процесами.

По-перше, лише після виборів до влади прийшли сили які ідентифікують себе з національно-демократичним рухом.

По-друге, події які увійшли в історію, як “помаранчева революція”, справили суттєвий вплив на зростання політичної і національної свідомості широкого загалу населення України. Українці доказали, що в країні не тільки визріло громадянське суспільство, але й відродилася нація. “Україна відбулась як нація і національна держава”².

По-третє — Україна вийшла на новий етап побудови принципово нової моделі політичної системи, яка має на думку реформаторів відповідати викликам сьогодення.

Необхідно підкреслити, що головним завданням політичної реформи є якісне зростання дієздатності та відповідальності представницьких інституцій, зокрема політичних партій. Запровадження пропорційної виборчої системи на всіх (до районного включно) рівнях представницьких органів влади перетворить партії у провідний інститут політичної системи. Конституційні зміни, як і адміністративна реформа дозволить політичним партіям бути присутніми на всіх рівнях взаємодії суспільства з владою, тобто стати реальним посередником між суспільними запитами та політикою держави, а в умовах, коли громадянське суспільство ще не досягло належного рівня зрілості впливати на процес його подальшого розвитку.

Звідси й основні тенденції становлення партійної системи:

Перша. Створені реальні умови формування багатопартійної системи. Партії стали єдиним засобом участі у виборах як до Верховної Ради України, так і до органів місцевого самоврядування.

Друга. Зросла роль політичних партій в політичній організації України. Вперше всі найвищі посадові особи держави є лідерами політичних партій, а до сформованого Уряду Ю.Тимошенко ввійшли представники семи партій (ВО “Батьківщина”, НСНУ, СПУ, ПППУ, ПРП, УНП, НРУ)³.

Третя. В середовищі політичних партій спостерігається не тільки ротація, але й

© Кафарський В.І., 2005

* народний депутат України

¹ Вільсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англійської. — К.: К.І.С., 2004. — С. 334.

² Вільдштейн Б. Пробудження нації // <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/5/2158>.

³ Якименко Ю., Литвиненко О. Політичні партії України за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні // Національна безпека і оборона. — 2005. — № 3. — С. 3.

виокремлення нових партійних еліт, що є віддзеркаленням тенденції — якісних змін у партійному житті українського суспільства.

Четверте. Посилився вплив на суспільство політичних партій, які опираються на широкі верстви населення.

П'яте. Поразка в президентських виборах 2004 року представника домінуючих фінансово-промислових груп знизило роль контрольованих ними партій що заставляє ці партії окреслити свої ідеологічні позиції або шукати підтримки в тих, хто прийшов до влади.

Однак, в умовах недостатньої структурованості суспільства, слабкості, й фактично верхівкового характеру основної частини політичних партій, їхньої надмірної кількості, перехід до пропорційної системи несе в собі цілий ряд ризиків.

По-перше, політична система перенасичується партіями, що при відсутності чітких ідеологічних позицій не дає можливості електорату виокремити їх. “Аналіз стану ідеологій, представлених в політичному житті сучасної України, дозволяє висунути тезу, що головна різниця між ними полягає не стільки в цілях, які ними ставляться, скільки в тому: а) як зазначені цілі тлумачаться... б) які методи пропонуються застосувати для досягнення цих цілей”⁴. Програмні принципи багатьох політичних партій в Україні неможливо ідентифікувати за ідеологічними ознаками, оскільки в своїй практичній діяльності, вони орієнтуються не на відповідне соціальне середовище з властивими йому цінностями, а на виборців, тобто не враховують особливості соціальної диференціації і структуризації суспільства. Звідси пошук інтересів і цінностей, які б сприймалися необхідним для проходження в парламент електоратом, що не єднає суспільство і тим більше — не формує націю.

По-друге, становлення партійної системи в кінці 1990-х — початку 2000-х років супроводжувалось активним входженням фінансово-промислових груп (ФПГ) в політику. Останнє відбувалось через посилення їх впливу на певні політичні партії, тому на перше місце вийшли виборчі технології а не ідеологічні засади, які б мали визначати обличчя партії. Більше того, ФПГ, в тому числі і регіональні, поставили на перший план інтереси, які багато в чому суперечили політичній меті, проголошеній на початку утворення української держави, а це загальмувало націотворчі процеси.

По-третє, домінуючими в суспільстві стали регіональні політичні партії. Початок їх становлення заклали парламентські вибори 2002 року. Так, Руський блок, який маючи підтримку в Криму, Луганській області та м. Севастополі (4,76 %, 2 %, 8,83 %), набирає менше одного відсотку в загальнонаціональному рейтингу⁵. Партія регіонів, яка теж не мала відповідної підтримки в інших областях, сконцентрувала свої структури в Донецькій області⁶.

Президентські вибори показали, що регіональні партії стали “засобом інституціалізації розколу України... Це, — підкреслюють Ю. Якименко, О. Литвиненко, — є значною мірою регресом, порівняно з періодом кінця 1990-х років, коли лише окремі маргінальні партії “експлуатували” ідеї регіональної відокремленості, федералізації та ін. Відповідно, не маючи потужних “носіїв”, ці ідеї поступово втрачали підтримку в суспільстві”⁷. Звичайно, регіональні відмінності в Україні базуються на певних історико-культурних засадах, тому політичні партії

⁴ Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільства політичних інтересів // Політичний менеджмент. — 2004. — № 5. — С. 79.

⁵ Вибори до Верховної Ради України: Інформ.-довід. вид. / Ред. кол.: М.М. Рябець (голова) та ін. — К.: Центральна виборча комісія, 2002. — С. 182-185.

⁶ Блок “За Єдину Україну”, в якому йшла ця партія в 2002 році в Донецькій області набирає 36,83 %, тоді як в найближчій за значенням — Харківській — 15,38 % // Вибори до Верховної Ради України: Інформ.-довід. вид. / Ред. кол.: М.М. Рябець (голова) та ін. — К.: Центральна виборча комісія, 2002. — С. 327.

⁷ Якименко Ю., Литвиненко О. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні // Національна безпека і оборона. — 2005. — № 3. — С. 4.

співвідносили свої програмові цілі з особливостями свідомості населення, що проживає на відповідних територіях. Однак, як показують настрої людей, що проявилися на президентських виборах, “псевдоідеології” які опиралися на регіональні відмінності, дали зворотній ефект — не єднали, а роз’єднували українське суспільство.

Криза ідеологій, що характерна для пострадянського суспільства, регіоналізація політичних партій, та значний вплив ФПГ, призвели до того, що основною відмінністю між ними виступають не ідеологічні цінності, а ставлення до влади. Причому, як показує досвід сьогодишнього розкладу сил в контексті “влада-опозиція”, головною їх відмінністю виступає ставлення до зовнішньоінтеграційних пріоритетів України.

Відсутність єдності в цьому питанні є похідною нещодавнього зовнішньополітичного вибору — багатовекторної політики. З одного боку, політична еліта держави офіційно оголосила свій курс в ЄС, з іншого — постійно акцентувала увагу на економічній вигоді участі в євразійських утвореннях⁸. Як наслідок, ця “невизнана” модель зовнішньої політики відобразилась на власній нації. Частина українців була зорієнтована на євразійські структури, інша — на європейські. Враховуючи те, що електорат був вже поділений за світоглядом, культурою і традиціями, політичні партії скористалися цим у своїх інтересах. При цьому, партії опирались не стільки на регіональні відмінності, скільки на менталітет населення регіонів України. Адже, електорат на виборах Президента поділився на прихильників одного і другого кандидата в президенти саме за цим принципом. Виразник інтересів російськомовного населення України В. Янукович отримує переконливу перемогу у східних та південно-східних областях, в той час як за його політичного суперника В. Ющенка проголосувала переважна більшість населення областей Західної і Центральної України, яке є україномовним.

Орієнтація на зовнішню підтримку не тільки вплинула на внутрішню політику, але й трансформувалася у ставлення до мовного питання: на президентських виборах і тепер будучи в опозиції, партії орієнтовані на євразійський шлях розвитку, виступали за офіційну двомовність та подвійне громадянство.

Не випадково зауважує М. Степико, що “феноменом суспільної свідомості є ставлення населення України до української мови, яка є одним з основних чинників формування української нації”⁹. Показовим в цьому плані є те, що лише в четвертому скликанні Верховної Ради було внесено 36 проектів законів, які піднімають мовне питання. Значна частина цих проектів не відповідає ст. 10 Конституції України, згідно з якою українська мова визнавалася єдиною державною мовою. Зрозуміло, що мовне питання штучне, адже — російська мова в Україні не переслідується. Більше того, за Конституцією: “В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин” (ч. 3 ст. 10)¹⁰.

Політична реформа як і націотворчі процеси заставляють нас відрізнити громадянське суспільство від заполітизованого суспільства. В системі “державна (партія) — (нація) громадянське суспільство” партії ще не зайняли своє місце, а тому часто беруть на себе функції громадянського суспільства.

В країнах з демократичними традиціями вибори є інструментом утвердження громадянського суспільства. В Україні, навпаки, вибори служать утвердженню політичної еліти, яка в багатьох випадках далека від цінностей громадянського суспільства. Тому пропорційна виборча система має стати своєрідним каталізатором інтенсифікації демократичного процесу. На

⁸ Вже сама назва послання Президента України Верховній Раді України 2002 року — “Європейський вибір” говорить про визнання курсу. У посланні містились навіть терміни євроінтеграції, за якими в 2011 році Україна мала повністю інтегруватись в ЄС. В той же час підписувались документи про входження в ЄЄП.

⁹ Степико М. Українська політична нація // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1. — С. 28.

¹⁰ Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

цій основі мають формуватися політичні партії парламентського типу, якщо це не відбувається, то політична реформа, яка базується на пропорційній системі виборів не буде служити утвердженню громадянського суспільства. А в умовах використання певних виборчих технологій, що опираються на ментальність тих чи інших соціальних верств, партії будуть не об'єднувати, а роз'єднувати людей, що негативно вплине не тільки на розвиток нації, але й суспільства в цілому. Більше того, слабкі місцеві партійні організації можуть потрапити під вплив регіональних фінансово-промислових груп, що в умовах адміністративної реформи може посилити відцентрові тенденції і негативно вплинути на націотворчі процеси.

Невикристалізована українська ідентичність, як і певна відчуженість на рівні ментальності регіонів є однією з головних перешкод у трансформації українського суспільства. За своєю суттю процес українського націотворення має глибинний історичний характер і є результатом незавершеності розвитку як культурно-духовних, так і політичних процесів в Україні. До числа останніх можна віднести відсутність протягом довготривалого історичного часу розвитку української держави, що в кінцевому результаті майже перервало державотворчу традицію і не дало можливості сформувати політичну еліту, яка б була здатна вибудувати власну державу. Тому, проблема формування національної еліти і проблема регіонів поряд з проблемою соціально-економічною є ще й проблемою загальнонаціональною, але не зважаючи на це, історичний зв'язок поколінь як і політична, культурна й духовна діяльність сучасної провідної верстви дає підстави говорити про те, що, українська нація формується, як нація етнополітична. Тут необхідно зауважити, що концепція етнополітичної нації є поєднанням двох підходів: етнічного, який розкриває процес формування націй у моноетнічних державах та політичного, який розкриває механізми формування нації у поліетнічних державах, де мовні і етнокультурні чинники не діють, оскільки відсутній титульний етнос, і таким чином основний акцент у процесі консолідації нації робиться на політичні, державно—правові та соціально — економічні чинники. Так чи інакше, але наявність титульного етносу є визначальним чинником націо- та державотворення.

В сучасному етнокультурному національному просторі України, як пише Л. Шкляр, існує кілька сегментів, що утворилися в ньому внаслідок історичних обставин. Насамперед йдеться про наявність існування українського "титульного" етносу, та пов'язаного з ним цілого комплексу успадкованих від минулого мовно—культурних проблем. Відповідно політика стосовно цього зумовлена не стільки бажанням домінувати над іншими сегментами, скільки мотивами відновлення історичної справедливості.¹¹

Другий сегмент українського суспільства становить російська етнічна громада та російськомовні українці, які внаслідок відродження культури титульного етносу відчують певну загрозу щодо збереження та розвитку звичного для них мовного та культурного середовища. Третій — охоплює решту національних меншин, які проживають на території України і для яких вона є батьківщиною. Співвідношення цих сегментів безпосередньо відображається як на регіональному так і на загальнодержавному політичному житті держави, і часто супроводжується конфліктами всередині суспільства, що сповільнює його рух до громадянського.

Досвід інших країн свідчить, що регіональні протистояння в межах однієї держави не призводить до її розпаду, оскільки тут противогаю виступають як політичні так і соціально—економічні чинники. До числа таких чинників можна віднести сталі економічні зв'язки, спільну адміністративну структуру, єдину політико-правову систему та створену протягом довготривалого періоду систему комунікацій.

Зрозуміло, що подальший розвиток української нації передбачає передовсім виважений і

¹¹ Шкляр Л. Національні меншини в політико—правовому просторі України: проблеми культурної самоорганізації та розвитку // Національна інтеграція в полі культурному суспільстві: український досвід 1991–2000. — К., 2001. — С. 50–51.

поміrkований підхід як до етнічних, так і до етнополітичних та регіональних процесів.

При цьому слід мати на увазі, що українському етносу, як і іншим національним меншинам, що проживають на території України, доводиться долати наслідки тоталітаризму і бездержавного існування, фактично відроджувати свою самобутність.

Відповідно до сучасних реалій і мети, яка постала перед Україною, політичним партіям відводиться одна з основних ролей у процесі націотворення. Тому, у їхній діяльності необхідно змістити акценти із боротьби “проти” і “за” на творення “в ім’я” — людини, нації, держави та захисту національних інтересів. В основі націотворення повинна лежати ідея міжетнічної, соціальної, політичної єдності заради загальноприйнятої мети: культурного розвитку, духовного піднесення і матеріального добробуту людини у правовій державі. Держава має мислитися не як інструмент, що забезпечує досягнення корпоративної мети, а як засіб самоутвердження нації та громадянського суспільства. Політичні партії мають відстоювати самобутність, свободу і рівність громадян України, їхні духовні і культурні цінності що є важливим чинником консолідації нації. В суспільстві має культивуватися як національна самоповага і патріотично орієнтована діяльність, так і культурна і психологічна сприйнятливність до прогресивних надбань інших націй. Ідеологічні цінності, що пропагуються політичними партіями, повинні бути піднесені до рівня загальнонаціональних. Завдяки цьому, національна ідея має позбавитися ідеологічної забарвленості.

В умовах, коли громадянське суспільство ще не сформоване, значну частину його функцій має виконувати держава, яка зі свого боку повинна мати реальні (а не декларативні) механізми, які б упередили поширення ідеологічних течій, що сприяють деінституалізації єдиної етнополітичної нації. Держава має створити умови для паралельного зростання як політичних партій так і громадянського суспільства, не надаючи (свідомо чи ні) переваги (в тому числі і законодавчого) жодному з цих інститутів. Враховуючи життєво важливу роль, яку в житті нації відіграє мова, держава повинна більш послідовно проводити мовну політику в Україні. Поряд із захистом мов національних меншин необхідно розробити відповідну програму розвитку української мови та її підтримки державними службовцями, як це передбачається законодавством¹². У зв’язку з цим слід прийняти Закон “Про українську мову як державну мову України”¹³, як це зробила Російська Федерація. При цьому, необхідно враховувати реалії нашого суспільно—політичного життя, а саме незавершеність трансформаційного етапу розвитку держави, поляризацію соціальних верств, відсутність належного прошарку середнього класу, як соціальної основи демократичних перетворень та політичної стабільності суспільства, недостатню політичну зрілість та національну єдність українців і нарешті надзвичайно складну геополітичну ситуацію, в якій відбувається становлення нашої держави.

Політична реформа, як складова цього процесу, направлена на подальший розвиток держави і громадянського суспільства в Україні. А це не можливо без відродження нації як душі народу.

¹² Використання державної мови має особливе значення не лише для популяризації мови, але й для запровадження інституту законслухняності. На жаль досвід минулого керівництва держави відіграв в цьому процесі негативну роль. В той же час — законслухняність як така, є однією з основоположних демократичних цінностей, і цей принцип має стати однією з складових української національної ідеї.

¹³ Проект Закону «Про українську мову як державну мову України» реєстр. № 7300 від 6.04.2005) внесений народними депутатами України І. Юхновським, В. Кафарським та іншими // http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=24171.